

Filmvoorstellingen in Schoolbioscopen

*Een Historisch Onderzoek naar de
Schoolbioscopen in Nederland van
circa 1912 tot en met 1925*

Saffira Buré

Bachelor Eindwerkstuk

Theater, Film en Televisiewetenschap

Studiejaar 2012-2013

Nederlandse Filmcultuur

Ansje van Beusekom

Woordenaantal: 5.171

Inhoudsopgave

Inleiding	3
De Schoolbioscoop	5
De Eerste Nederlandse Schoolbioscoop	5
David van Staveren	6
De Vertoningcontext	8
Het (School)Bioscoopgebouw	8
Van Staveren's Ideaal	10
Explicatie	11
De Onderwijsfilm	13
Kenmerken van de Onderwijsfilm	13
Productie van de Onderwijsfilm	14
Lesprogramma's in de Schoolbioscoop	16
Conclusie	18
Bibliografie	20

Inleiding

De schoolbioscoop deed een eeuw geleden zijn intrede in Nederland. In dit paper wordt historisch onderzoek verricht naar het fenomeen schoolbioscoop van circa 1912 tot 1925 in Nederland. De focus ligt hierbij op de vertoningcontext en het vertoonde filmmateriaal, twee aspecten van de schoolbioscoop die tot nu toe van relatief weinig onderzoek hebben genoten. De vraag luidt: “Waaruit bestond de vertoningcontext van de Nederlandse schoolbioscopen rond 1912 tot en met 1925, en wat voor filmmateriaal werd hier vertoond?”. Aan de hand van de bestaande en nieuwe (primaire) bronnen zal er een vollediger onderzoek worden verricht naar de schoolbioscoop, naar de vertoningcontext en de onderwijsfilms. Dit historische onderzoek hoopt op deze manier een bijdrage te leveren aan de bestaande wetenschappelijke onderzoeken naar de Nederlandse schoolbioscopen van circa 1912 tot circa 1925.

Dit historische onderzoek is mogelijk geworden doordat er recent veel meer primair materiaal beschikbaar werd door de digitalisering van verschillende archieven. Digitaliseringprojecten als KB Historische Kranten, KB Historische Tijdschriften en de digitalisering bij EYE Filmmuseum zorgen voor veel primaire bronnen die hiervoor nauwelijks raadpleegbaar waren. Deze bronnen zijn binnen de bestaande onderzoeken naar de schoolbioscoop tot dusverre niet geraadpleegd en zullen daarom in dit historisch onderzoek aan het licht worden gebracht. Er worden bekende primaire bronnen aangehaald, zoals de brochures geschreven door J.W. van Smeelen en David van Staveren. Gezien de grote hoeveelheid nieuw bronnenmateriaal over de schoolbioscoop is dit voortschrijdende onderzoek voornamelijk onderzoekend en beschrijvend van aard.

Er wordt ook een aantal belangrijke secundaire werken over de schoolbioscoop aangehaald ter ondersteuning. Wetenschappers van verschillende disciplines hebben zich bezig gehouden met de schoolbioscoop. Zo heeft bijvoorbeeld mediahistoricus Bert Hogenkamp zich verdiept in dit fenomeen en hier het artikel “De Schoolbioscoop” over geschreven. In zijn artikel concentreert Hogenkamp zich op de achtergrond van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag, waar hij over schrijft aan de hand van primaire bronnen zoals David van Staveren’s brochure “De Bioscoop en het Onderwijs”. Filmwetenschapper Floris Paalman heeft zich in zijn artikel “Een Kwestie van Betrokkenheid: Films van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Rotterdam, 1920-1933” op de Rotterdamse schoolbioscoop en zijn films geconcentreerd. Filmhistoricus Ansjie van Beusekom heeft een subhoofdstuk aan de schoolbioscoop gewijd in haar proefschrift *Film als Kunst*, waar zij onder andere de brochures van J.W. van Smeelen bij heeft

gebruikt. Ook heeft de website Film in Nederland – onderdeel van EYE Filmmuseum – meerdere artikelen gepubliceerd die gaan over de schoolbioscoop.

Er zal in dit paper allereerst worden bekeken wat een schoolbioscoop is en wanneer het fenomeen in Nederland ontstond. Volgens jezuiet J.W. van Smeelen kent de schoolbioscoop een drieledig karakter: de wetenschappelijke bioscoop, de lagere schoolbioscoop en de ontwikkelingsbioscoop.¹ Deze laatste vorm wordt in dit paper buiten beschouwing gelaten, omdat de focus ligt op de bioscoop in dienst van het onderwijs voor kinderen. Na een uitgebreide introductie van het fenomeen wordt de vertoningcontext van de Nederlandse schoolbioscopen beschreven. Vervolgens wordt het filmmateriaal dat in de schoolvoorstellingen werd vertoond besproken, de zogenaamde onderwijsfilm. Tot slot volgt de conclusie van het historisch onderzoek, waarin de inzichten van dit onderzoek en de mogelijkheden tot vervolgonderzoek worden besproken en toegelicht.

¹ Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop Onmisbaar??* (Tilburg: Drukkerij R.K. Jongensweeshuis, 1921). p. 4, 5.

De Schoolbioscoop

In januari 1912 begon men naar aanleiding van een ingezonden brief van een lezer van het dagblad *Nieuws van de Dag* voor het eerst na te denken over de geschiktheid van de bioscoop voor kinderen en het onderwijs.² Begin jaren '10 bestonden er al wel aparte kindervoorstellingen die gegeven werden in reguliere bioscopen, maar een bioscoop waar leerlingen en docenten klassikaal voorstellingen met leerzame films konden bijwonen bestond destijds nog niet in Nederland.³ Verschillende gemeenten stelden rond 1912 commissies in die de mogelijkheden en de voor- en nadelen van de schoolbioscoop onderzochten. Dit deden zij voornamelijk aan de hand van buitenlandse voorbeelden, zoals de schoolbioscopen in het nabijgelegen België.⁴

Ondanks het feit dat verschillende gemeentecommissies vanaf 1912 al onderzoek deden naar de schoolbioscoop en over het algemeen positief oordeelden over de aanschaffing ervan, verstreken er nog enkele jaren voordat de eerste Nederlandse schoolbioscoop daadwerkelijk een feit werd. Bert Hogenkamp noemt in zijn artikel "De Schoolbioscoop" als reden hiervoor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, waardoor er volgens hem destijds een voorlopig einde aan de illusies van een eigen schoolbioscoop kwam.⁵ Het *Maandblad voor Bioscoop-Commissies* onthult nog een andere reden voor de late invoering van de bioscoop als leermiddel, namelijk de geringe keuze aan geschikte films.⁶ Dit zorgde voor grote bezwaren, zowel vanuit onderwijskringen als vanuit de Nederlandse gemeenten.⁷

De Eerste Nederlandse Schoolbioscoop

Tot nu toe werd er in de meeste onderzoeken naar de schoolbioscoop aangenomen dat de eerste officiële schoolbioscoop die Nederland kende in 1918 zijn deuren opende in Den Haag. Dit wordt geschreven door verschillende wetenschappers, bijvoorbeeld door Floris Paalman in het artikel "Een Kwestie van Betrokkenheid", door Ed van Berkel in het

² "'De Bioscope-Quaestie' en de Schoolbioscoop". *Film in Nederland*. 18-10-2011.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/de-%E2%80%98bioscope-quaestie%E2%80%99-en-de-schoolbioscoop>>.

³ "'De Bioscope-Quaestie' en de Schoolbioscoop". *Film in Nederland*. 18-10-2011.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/de-%E2%80%98bioscope-quaestie%E2%80%99-en-de-schoolbioscoop>>.

⁴ "Nederlandse Vereniging voor Wetenschappelijke Films ten Dienste van het Onderwijs". *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 3. 15-12-1917. p. 2.

⁵ Hogenkamp, B. "De Schoolbioscoop". *Skrien 140* (1985): 42-45. p. 43.

⁶ "School- en Jeugdbioscopen". *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 39. 15-02-1921. p. 1.

⁷ Paalman, F. "Een Kwestie van Betrokkenheid: Films van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Rotterdam, 1920-1933". *Lessen 2* (2009). p. 20.

<<http://www.onderwijsmuseum.nl/assets/Image/CONT/2/200902lessencompleet.pdf>>.

artikel “Onderwijsfilm: Domein van Pioniers en Doordouwers”, en ook de website Film in Nederland van EYE Filmmuseum schrijft in het artikel “Institutionalisering van de Schoolbioscoop” over de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag als baanbreker.

Uit het primaire bronnenonderzoek dat binnen dit paper naar de schoolbioscoop is verricht blijkt echter iets heel anders. In de KB Historische Krantendatabase staat het krantenartikel “De Bioscoop in Dienst van het Onderwijs” uit het *Algemeen Handelsblad* van 6 maart 1918. Dit artikel schrijft dat Leeuwarden de bioscoop als aanschouwingsmiddel stelselmatig bij het lager onderwijs heeft ingevoerd, en dat Den Haag dat hetzelfde jaar ook nog wilde realiseren.⁸ Ook het *Maandblad voor Bioscoop-Commissies* uit 1921 schrijft dat “Leeuwarden begon, Den Haag en Rotterdam volgden, en ook in Leiden en andere plaatsen trekken de leerlingen der hoogste klassen naar den zoogenaamden schoolbioscoop”.⁹

De Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag was dus niet de eerste schoolbioscoop van Nederland. Verschillende primaire bronnen leveren het bewijs dat deze eer eigenlijk aan Leeuwarden toebehoort. En wellicht ontstond deze eerste schoolbioscoop zelfs nog eerder dan maart 1918. De *Leeuwarder Courant* van 8 maart 1918 schrijft namelijk dat de Leeuwardense schooljeugd in de Friso-bioscoop “al menig aangenaam uurtje onder meesters hoede heeft doorgebracht”.¹⁰ Ook was het gemeentebestuur van Leeuwarden volgens hetzelfde artikel al sinds 1912 werkzaam voor de schoolbioscoop.¹¹ In datzelfde jaar werd er in de Friso-bioscoop bovendien voor het eerst een Nederlandse onderwijsfilm aan een klas schoolkinderen en hun docenten vertoond, een gebeurtenis die nog nooit eerder in Nederland plaats had gevonden.¹² Deze inzichten wekken zeer sterk het vermoeden dat deze Leeuwardense schoolbioscoop al eerder in bedrijf was, misschien zelfs al vanaf 1912.

David van Staveren

De Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag werd echter zonder twijfel de bekendste schoolbioscoop in ons land. Dit had het voornamelijk te danken aan twee belangrijke factoren. De eerste factor was het feit dat de schoolbioscoop in Den Haag de eerste schoolbioscoop in Nederland was die beschikte over een eigen gebouw dat exclusief voor

⁸ “De Bioscoop in Dienst van het Onderwijs”. *Algemeen Handelsblad*. 06-03-1918. p. 9.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010653116%3Ampg21%3Ap009%3Aa0155>>.

⁹ “School- en Jeugdbioscopen”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 39. 15-02-1921. p. 1.

¹⁰ “De Schoolbioscoop”. *Leeuwarder Courant*. 08-03-1918. p. 5.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010601221%3Ampg21%3Ap005%3Aa0088>>.

¹¹ “De Schoolbioscoop”. *Leeuwarder Courant*. 08-03-1918. p. 5.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010601221%3Ampg21%3Ap005%3Aa0088>>.

¹² “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.

het houden van schoolvoorstellingen was bedoeld, terwijl Leeuwarden de voorstellingen hield in een bestaand bioscoopgebouw. De tweede belangrijke factor die de bekendheid vergrootte was de directeur van de Gemeentelijke Schoolbioscoop: David van Staveren. Van Staveren werd hét gezicht van de Nederlandse schoolbioscopen en promoveerde het in vele andere Nederlandse steden en dorpen als een aanschouwingsmiddel dat “honderden kinderen tegelijk, ook de woeligste en achterlijkste, in ademlooze aandacht gevangen”¹³ kon houden. Hij schreef dit in zijn brochure “De Bioscoop en het Onderwijs”, die eigenlijk gold als een brochure met propaganda voor zijn ideaal. Veel gemeenten raakten in deze periode overtuigd van het nut van de schoolbioscoop en eind jaren ’10 en begin jaren ’20 ontstonden er schoolbioscopen in onder andere Amsterdam, Arnhem, Den Helder, Gouda, Krommenie, Leiden, Rotterdam en Zutphen.¹⁴

De verspreiding van de schoolbioscoop vanaf circa 1918 ging echter niet zo snel als Van Staveren graag had gezien. Dit had te maken met het zeer beperkte aantal geschikte onderwijsfilms dat er tot dan toe voorhanden was, een probleem dat ook Van Staveren niet kon ontkennen.¹⁵ Ook klonken er destijds nog verschillende morele bezwaren tegen de schoolbioscoop, bijvoorbeeld uit katholieke hoek door J.W. van Smeelen. Kinderen zouden volgens hem op deze manier wennen aan het bioscoopbezoek, terwijl dit bezoek ‘op zichzelf voor velen een gevaar is’. Dit had volgens Van Smeelen zowel te maken met de onzedelijkheden die in het donker konden plaatsvinden, als met de slechte invloed die de films op de kinderen konden hebben.¹⁶ Er bestonden veel angsten dat de schoolbioscoop en zijn ongeschikte “onderwijsfilms” de Nederlandse kinderen zouden verpesten.

¹³ Staveren, D. van. *De Bioscoop en het Onderwijs*. (Leiden: A.W. Sijthoff's Uitg.-Mij, 1919). p. 6.

¹⁴ Hogenkamp, B. “De Schoolbioscoop”. p. 44.

¹⁵ Beusekom A.C.N. van. *Film als Kunst: Reacties op een Nieuw Medium in Nederland, 1895-1940*. (Amsterdam: Vrije Universiteit, 1998). p. 106.

¹⁶ Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop en de Ethische Zijde van het Bioscoopvraagstuk*. (Tilburg: Drukkerij R.K. Jongensweeshuis, 1925). p. 11, 14.

De Vertoningcontext

Over de vertoningcontext van de Nederlandse schoolbioscopen is zeer weinig geschreven. Floris Paalman schrijft in het artikel “Een Kwestie van Betrokkenheid” kort over de vertoning in de Rotterdamse schoolbioscoop en ook Bert Hogenkamp noemt de situatie van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag. De meeste wetenschappers lieten het in hun onderzoek echter na om de vertoningcontext van deze schoolbioscopen verder te omschrijven, en als ze dit al deden werd er vaak over één specifieke vertoningcontext geschreven. Een algemene omschrijving van de vertoningcontext(en) van de schoolbioscopen is niet eerder gegeven, of in ieder geval niet dat gebleken is uit de geraadpleegde primaire- en secundaire bronnen binnen dit onderzoek. In dit hoofdstuk zal door middel van zowel bekend- (Van Staveren) als nieuw primair bronnenmateriaal (kranten en tijdschriften) een vollediger en algemeen beeld worden geschetst van de vertoningcontext van de Nederlandse schoolbioscopen.

De omschrijving die in dit onderzoek gegeven wordt is geen vaststaande omschrijving van de schoolbioscoop. Er wordt daarom geschreven over de ‘context(en)’ van Nederlandse schoolbioscopen, waarbij rekening wordt gehouden met zowel de verschillen als de overeenkomsten tussen de verschillende schoolbioscopen. Een eenduidige beschrijving die alle schoolbioscopen omvat is onmogelijk te geven, gezien de grote verschillen tussen de vertoningcontexten van de Nederlandse schoolbioscopen per stad. David van Staveren schreef in 1918 dat de huisvesting van de schoolbioscoop een kwestie van geld en grootte was, omdat de mate van financiering per gemeente sterk verschilde. In de grotere steden werd er soms een speciaal gebouw voor de schoolbioscoop gekocht en ingericht, terwijl verreweg de meeste, kleinere steden een bestaande bioscoop voor bepaalde dagdelen afhuurden voor het geven van voorstellingen van de schoolbioscoop.¹⁷

Het (School)Bioscoopgebouw

Logischerwijs verschilden de schoolbioscopen in elke stad aanzienlijk van elkaar, onder andere qua gebouw, locatie, inrichting en grootte. In de Haagsche Schoolbioscoop – die over een eigen gebouw beschikte – was ruimte voor maar liefst 175 leerlingen¹⁸, terwijl de locatie van de Rotterdamse Schoolbioscoop – die niet in een bioscoop was ondergebracht, maar in een filmlokaal van het Nationaal Technisch Scheepvaartkundig

¹⁷ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 36.

¹⁸ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 18.

Museum – maximaal 100 plaatsen bood.¹⁹ Dit verschil in grootte droeg vermoedelijk bij aan het verschil in bezoekersaantallen tussen deze twee schoolbioscopen. De Rotterdamse leerlingen gingen rond 1920 namelijk maar drie keer per jaar naar de schoolbioscoop²⁰, terwijl de leerlingen in Den Haag in die periode wel acht keer per jaar in de schoolbioscoop te vinden waren.²¹ Maar dit waren uiteraard nog schoolbioscopen in de grotere steden van Nederland. In kleine(re) steden en dorpen lagen deze aantallen nog veel lager, als er überhaupt al een schoolbioscoop bestond.

De inrichting van de schoolbioscoop hing sterk af van de huisvesting. Een schoolbioscoop in een eigen gebouw kon speciaal voor het doel worden ingericht, terwijl een schoolbioscoop in een regulier bioscoopgebouw aangewezen was op de bestaande inrichting. Een duidelijke overeenkomst bij de inrichting van alle schoolbioscopen – dus van zowel speciale gebouwen als bestaande bioscoopgebouwen – was dat er tijdens de schoolvoorstellingen geografische kaarten en lesplaten aan de wanden hingen die nodig waren voor het onderwijs dat er gegeven werd.²² Ook had elke schoolbioscoop de uitvinding van H.P. van Cappellen junior in de projectieruimte laten inbouwen. Deze uitvinding maakte het mogelijk dat het filmbeeld tijdens de schoolvoorstellingen op elk

De Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag, 1918.²⁴

gewenst moment kon worden stilgezet, wat nodig was voor de explicatie bij de onderwijsfilms.²³ Afgezien van deze aanpassingen was de inrichting van de schoolbioscopen grotendeels vergelijkbaar met de inrichting van reguliere bioscopen en waren de gebruikelijke bioscopische elementen, zoals verduistering, van belang.

¹⁹ “Uitbreiding van het Nationaal Technisch Scheepvaartkundig Museum te Rotterdam. *De Ingenieur: Orgaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs- van de Vereniging van Delftsche Ingenieurs* 48. 02-12-1922. p. 965.

<<http://tijdschriften.kb.nl/nl/view/index/query/schoolbioscoop/coll/dts/image/dts%3A2974070%3Ampg%21%3A0010/page/2/maxperpage/10/sortfield/dateasc>>.

²⁰ Paalman, F. “Een Kwestie van Betrokkenheid”. p. 20.

²¹ “Uitbreiding Schoolbioscoop Gevraagd”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 18-06-1927. p. 1. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010010992%3Ampg%21%3Ap001%3Aa0007>>.

²² “De Nieuwe Zaal der Gemeentelijke Schoolbioscoop”. *Rotterdamsch Nieuwsblad*. 08-04-1926. p. 17. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010495318%3Ampg%21%3Ap017%3Aa0258>>.

²³ “De School-Bioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 19-05-1920. p. 2. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010006613%3Ampg%21%3Ap002%3Aa0061>>.

²⁴ Foto afkomstig uit: Hogenkamp, B. “De Schoolbioscoop”. p. 42.

Van Staveren's Ideaal

Ondanks dat uit bronnen af te leiden valt dat de inrichting van de schoolbioscoop op slechts een paar subtiele verschillen na zeer vergelijkbaar was met die van een reguliere bioscoop, achtte David van Staveren het idealistisch gezien meer gelijk aan de inrichting van een leslokaal.²⁵ Ondanks dat Van Staveren wist dat het geen optie was, zag hij het liefst dat alle schoolbioscopen zich in een eigen gebouw zouden vestigden, zodat ze precies voor het juiste doel konden worden ingericht.²⁶ Hij omschreef zijn ideale inrichting van de schoolbioscoop in zijn brochure “De Bioscoop en het Onderwijs”, een omschrijving die eigenlijk geheel overeenkomstig was met de inrichting van zijn eigen schoolbioscoop in Den Haag. Van Staveren vond dat de schoolbioscoop moest beschikken over een overzichtelijke, egale zaal, met een podium waarop de leraar de hele zaal kon overzien en voorwerpen kon demonstreren op een langwerpige tafel.²⁷ Ook zag Van Staveren het liefst dat de leraar knopjes voor het licht en dergelijke binnen handbereik had, en dat er een telefoonverbinding tussen explicateur en operateur mogelijk was om te communiceren over pauzemomenten en dergelijke.²⁸

Er waren echter heel veel Nederlanders met een andere ideale vertoningcontext van de schoolbioscoop voor ogen dan die van Van Staveren, namelijk de vertoning van de onderwijsfilm in het klaslokaal. Als Van Staveren de inrichting van de schoolbioscoop toch al zo gelijk achtte aan die van een leslokaal, waarom konden de schoolvoorstellingen dan niet gewoon in de klas plaatsvinden? Het idee van “de bioscoop in de school” was immers uitvoerbaar. De benodigde technieken en projectiemiddelen om films in een leslokaal te kunnen vertonen waren volop aanwezig en er waren genoeg buitenlandse voorbeelden om dit te bevestigen. Zo bestonden er in Groot-Britannië, Frankrijk en België al meerdere bioscopen in de klas, en in Amerika hadden in die periode maar liefst 6.000 scholen al ‘een bioscoop’ in de klas.²⁹ Het onderwijs en de bioscoop vielen op deze manier nog beter te combineren en integreren, omdat een filmvoorstelling dan plaatsvond in de vertrouwde lesomgeving.

David van Staveren kwam echter met twee bezwaren tegen deze vertoningcontext in zijn brochure “De Bioscoop en het Onderwijs” en betitelde een bioscoop in de klas als onmogelijk. Zijn eerste bezwaar was technisch van aard, namelijk dat de films hierdoor te snel zouden slijten. In centrale gelegenheden lag het aantal leerlingen namelijk tien keer zo hoog als in een leslokaal, waardoor een film minder vaak afgespeeld hoefde te worden

²⁵ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 18.

²⁶ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 36.

²⁷ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 18.

²⁸ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 39.

²⁹ Tideman, E. “De Beteekenis van Films als Leermiddel”. *Vragen van den Dag: Maandschrift voor Nederland en Koloniën* 3. 01-01-1926. p. 103, 106.

en dus langer mee zou gaan.³⁰ Zijn tweede bezwaar was het feit dat het materiaal van de films, destijds nog van celluloid, ‘ongeveer gelijk aan schietkatoen’ was en dus zeer licht ontvlambaar. Volgens Van Staveren zou de brandweer in geen enkele Nederlandse gemeente het tolereren dat deze brandbare films werden vertoond in een klas vol leerlingen.³¹ De vertoning van schoolvoorstellingen bleef daarom nog tot begin jaren ’30 plaatsvinden in (school)bioscoopgebouwen.

Explicatie

Een zeer belangrijk en vaak vergeten aspect op het gebied van de vertoningcontext van de schoolbioscoop in de jaren ’10 en ’20 was de explicatie, die bedoeld was om de kinderen tijdens de schoolvoorstellingen uitleg te geven over de onderwerpen die aan bod kwamen in de vertoonde onderwijsfilms. Er was in alle Nederlandse schoolbioscopen altijd een explicateur aanwezig tijdens de voorstellingen, voor wie het een speciale taak was om lessen in het ‘bioscopisch onderwijs’ te geven.³² Het was zeer afhankelijk van de onderwerpen van de films en het lesprogramma wie en wat de explicateur was. Deze explicateur kon een goed voorbereide onderwijzer zijn, een explicateur uit de reguliere bioscopen, een historicus, een arts, een natuurbeschermer, enzovoort. Ook directeurs van schoolbioscopen als David van Staveren en A.M. van der Wel namen regelmatig de explicatietak bij een lesprogramma op zich, zowel in hun eigen schoolbioscoop als in andere schoolbioscopen in Nederland.

Explicatie wordt niet vaak genoemd binnen onderzoeken naar de schoolbioscoop, maar zowel de voor- als de tegenstanders van de schoolbioscoop zagen deze explicatie als een onmisbaar aspect bij een schoolvoorstelling en noodzakelijk voor het geven van filmonderwijs.³³ J.W. van Smeelen vond dat de waarde van hetgeen dat er in de schoolbioscoop vertoond werd, afhing van de explicatie.³⁴ Deze explicatie moest namelijk de inhoud van de films verduidelijken en het vertoonde filmmateriaal op verschillende punten aanvullen, zodat de leerlingen de lesmaterie goed begrepen. De explicatie was wellicht zelfs nog belangrijker omdat de onderwijsfilms in deze periode allemaal stille films waren. Een lezer van de krant *Het Vaderland* concludeerde daarom dat het

³⁰ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 24.

³¹ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 25

³² Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 25.

³³ Willink, L. “Het Woord in den Schoolbioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 12-12-1928. p. 10.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010011918%3Ampg21%3Ap010%3Aa0252>>.

³⁴ Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop Onmisbaar??* p. 43.

onmogelijk was om “den spreker af te schaffen in den schoolbioscoop”³⁵, want deze onderwijsfilms waren nog lang niet allemaal goed en duidelijk genoeg.

Naast het geven van een goede uitleg over een onderwerp, moest de explicateur het onderwerp ook interessant maken voor de leerlingen. Het *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* schrijft in 1921 dat de explicatie bij de schoolbioscoop op een goede, leuke manier moest gebeuren, want “alleen dan wanneer de onderwijzer belangstelling weet te wekken, zal de film inslaan”.³⁶ De explicatie moest daarom nooit ‘heavy-handed’ or ‘learned’ zijn, maar altijd “lively and attractive”.³⁷ Om het plezier en het begrip van het lesonderwerp te bevorderen, werden er ook voorwerpen bij de voorstellingen vertoond die betrekking hadden tot de inhoud van de vertoonde films.³⁸ Deze voorwerpen werden meestal meegebracht door de onderwijzer of verstrekt door een lokaal museum of een verzamelaar.

³⁵ Willink, L. “Het Woord in den Schoolbioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 12-12-1928. p. 10.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010011918%3Ampg21%3Ap010%3Aa0252>>.

³⁶ “?”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 45. 15-09-1921. p. 3.

³⁷ Blom, I.L. en Dooren, I. van. “‘Ladies and Gentleman, Hats Off Please!’: Dutch Film Lecturing and the Case of Cor Schuring”. *Iris* 22 (1996): 81-101. p. 94.

³⁸ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 20.

De Onderwijsfilm

Over de Nederlandse onderwijsfilms van circa 1912 tot 1925 is reeds het een en ander geschreven door verschillende Nederlandse wetenschappers. De website van Film in Nederland van EYE Filmmuseum bevat enkele bruikbare pagina's waarop geschreven wordt over de Nederlandse onderwijsfilm. Ook Floris Paalman heeft in zijn artikel "Een Kwestie van Betrokkenheid" uitgebreid onderzoek verricht naar onderwijsfilms, al betrof dit louter de films die geproduceerd waren door de directeur van de Rotterdamse schoolbioscoop. Daarnaast heeft mediawetenschapper Eef Masson meerdere specifieke onderzoeken gedaan naar de Nederlandse onderwijsfilm, maar zij bestudeerde de onderwijsfilm in een andere periode, namelijk de jaren '40. Andere wetenschappers, waaronder Bert Hogenkamp en Ed van Berkel, noemden ook enkele Nederlandse onderwijsfilms in hun artikelen, al maakte het hier deel uit van een groter geheel.

Er is binnen het bronnenonderzoek geen echte definitie van de Nederlandse onderwijsfilm aangetroffen. Vermoedelijk is dit te wijten aan het feit dat er geen vaststaande, eenduidige definitie te geven valt van de Nederlandse onderwijsfilm tussen 1912 en 1925. De onderwijsfilm bevond zich destijds volop in een periode van ontwikkeling en moest zijn juiste vorm, waarde en betekenis nog krijgen. In oktober 1921 schreef het *Maandblad voor Bioscoop-Commissies* dat de schoolbioscoop, voornamelijk wat films betreft, zijn naam nog maar half verdiende.³⁹ Volgens het artikel "De Bioscoop in Dienst van het Onderwijs" in het *Algemeen Handelsblad* uit 1918 stond het bestaande filmmateriaal nog teveel buiten het eigenlijke leerplan. Er zou volgens de krant behoefte bestaan aan films die speciaal voor de school werden geproduceerd door deskundigen.⁴⁰ David van Staveren gaf zelf ook toe dat dergelijke speciale onderwijsfilms nog nauwelijks bestonden.⁴¹ Het tijdschrift *Het Lichtbeeld* schreef om deze reden over de beginperiode van de schoolbioscoop als een 'angstige toestand'⁴² en dit tekort aan geschikte films werkte, zoals eerder gezegd, de verspreiding van de schoolbioscoop in Nederland sterk tegen.

Kenmerken van de Onderwijsfilm

Ondanks dat de onderwijsfilm niet vaststaand te definiëren valt, zijn er wel degelijk enkele kenmerkende aspecten te onderscheiden. De onderwijsfilms van midden jaren '10

³⁹ "??". *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 46. 15-10-1921. p. 2.

⁴⁰ "De Bioscoop in Dienst van het Onderwijs". *Algemeen Handelsblad*. 06-03-1918. p. 9.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010653116%3Ampg21%3Ap009%3Aa0155>>.

⁴¹ Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop Onmisbaar??* p. 31.

⁴² "De Schoolbioscoop". *Het Lichtbeeld* 1. 1932. p.12.

tot midden jaren '20 waren korte, stille films met onderwerpen die zowel betrekking hadden op schoolvakken als op algemene zaken. Paalman noemde in “Een Kwestie van Betrokkenheid” aardrijkskunde, geschiedenis en biologie als populaire onderwerpen voor de onderwijsfilm.⁴³ David van Staveren noemt in zijn brochure “De Bioscoop en het Onderwijs” ook nog de industriefilm en de ontspanningsfilm⁴⁴ en Bert Hogenkamp voegt hier nog de bedrijfsfilm aan toe.⁴⁵

Aan de hand van verschillende primaire bronnen en filmprogramma's valt vast te stellen dat een zo realistisch mogelijke weergave een zeer belangrijke factor was bij het maken van een onderwijsfilm. Kinderen moesten via deze schoolfilms op een zo natuurlijk mogelijke manier iets bijleren over de wereld om hen heen. Naast veel films over fenomenen in Nederland, zoals *De Rijksmunt te Utrecht* (1916) en *Onze Nederlandsche Glasblazerijen te Leerdam* (1918), bestonden er veel films die de kinderen iets bijleerden over – voor hen – totaal onbekende dingen in de wereld, zoals de films *Rubbercultuur in Indië* (±1900-1920) en *Rijstcultuur op Bali* (±1900-1920). En ook het leven van planten en dieren, iets waar kinderen volgens Van Staveren zeer weinig over wisten, werd zeer detaillistisch gefilmd, zoals bij de film *Het Leven der Bijen* (1917).⁴⁶

Productie van de Onderwijsfilm

De website Film in Nederland schrijft over *Ontginning van Woesten Grond door de Nederlandsche Heidemaatschappij op het Landgoed 'de Utrecht' te Hilvarenbeek* (1912) als de eerste, officiële Nederlandse onderwijsfilm. Deze film werd op 8 november 1912 in de Friso Bioscoop in Leeuwarden gepresenteerd, en dit was de eerste keer in Nederland dat er een onderwijsfilm voor een klas met leerlingen werd vertoond. De film over heideontginning werd in opdracht van de gemeente Leeuwarden geproduceerd door Kinematograaf Pathé Frères en werd samen met enkele andere korte buitenlandse films vertoond.⁴⁷

Toen de schoolbioscoop tussen 1918 en 1922 eenmaal geïnstitutionaliseerd was in verschillende Nederlandse steden, moesten er per jaar ruim veertien leerfilms worden geproduceerd om de lesprogramma's van de schoolbioscopen op te kunnen vullen.⁴⁸ Deze productie kwam in handen te liggen van verschillende productiemaatschappijen die onafhankelijk van elkaar schoolfilms gingen produceren. Filmfabriek Hollandia begon

⁴³ Paalman, F. “Een Kwestie van Betrokkenheid”. p. 20.

⁴⁴ Staveren, D. van. “De Bioscoop en het Onderwijs”. p. 20.

⁴⁵ Hogenkamp, B. “De Schoolbioscoop”. p. 43.

⁴⁶ Staveren, D. van. “Haagsche Schoolbioscoop en Lessen voor Volwassenen”. *Maanblad voor de Bioscoop-Commissies* 26. 15-12-1919. p. 3, 4.

⁴⁷ “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.

⁴⁸ Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop Onmisbaar??* p. 31.

met de productie van onderwijsfilms en andere Nederlandse producenten volgden dit voorbeeld.⁴⁹ Zo ging ook de Nederlandse Filmfabriek Polygoon, onder leiding van directeur Julius Stoop, schoolfilms produceren, waaronder de bekende onderwijsfilm *De Rijn van Lobith naar Zee* (1922)⁵⁰ en andere lange documentaires die speciaal voor de schoolbioscoop gemaakt waren.⁵¹ Ook de firma's van filmdistributeur Loet Barnstijn, HAP en BenS Compagnie, gingen zich toeleggen op de productie van schoolfilms.⁵²

Een nauwe samenwerking tussen filmproducenten en de directeuren van schoolbioscopen was bij de productie van onderwijsfilms – vooral in de eerste twee decennia van de schoolbioscoop – niet ongewoon. Zo werkte David van Staveren regelmatig samen met Willy Mullens en de firma HAP van Barnstijn, waarmee hij een van de bekendste onderwijsfilms uit de beginperiode van de schoolbioscoop produceerde: *Het Leven der Bijen* (1917). Ook de directeur van de Rotterdamse schoolbioscoop, A.M. van der Wel, ging zich vanaf 1920 bezighouden met de regie en productie van onderwijsfilms. Van der Wel had samen met Filmfabriek Polygoon en regisseur I.A. Ochse de succesvolle filmproductie *De Rijn van Lobith tot aan Zee* (1922) tot stand gebracht.⁵³ In 1925 richtte Van der Wel zelfs een aparte filmwerkplaats op, de Gemeentelijke Filmfabriek, waar hij zelfstandig films voor zijn Rotterdamse schoolbioscoop produceerde.⁵⁴ Film in Nederland schrijft over Van der Wel als “één van de productiefste makers in het educatieve genre”.⁵⁵

Er werden ook wel eens goede onderwijsfilms uit het buitenland naar Nederland geïmporteerd. Bijvoorbeeld de Franse film *L'Oiseau Bleu* (1918) die door David van Staveren naar Nederland werd gehaald om te vertonen als *De Blauwe Vogel* in zijn schoolbioscoop in Den Haag.⁵⁶ Film in Nederland schrijft zelfs dat het overgrote deel van de onderwijsfilms van ‘buitenlandse makelij’ was.⁵⁷ Dit is vooral in de beginperiode van de onderwijsfilm wel aannemelijk, gezien het grote tekort aan goede onderwijsfilms dat

⁴⁹ “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.

⁵⁰ Berkel, E. van. “Onderwijsfilm: Domein van Pioniers en Doordouwers”. *Lessen 2* (2009): 13-18. p. 14.

<<http://www.onderwijsmuseum.nl/assets/Image/CONT/2/200902lessencompleet.pdf>>.

⁵¹ “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.

⁵² E. Tideman. “De Beteekenis van de Film als Leermiddel”. p. 100.

⁵³ “Onderwijsfilms”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/onderwijsfilms>>.

⁵⁴ Paalman, F. “Een Kwestie van Betrokkenheid”. p. 20.

⁵⁵ “Onderwijsfilms”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/onderwijsfilms>>.

⁵⁶ Staveren, D. van. “Slechte en Goede Films”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 08-08-1920. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010006749%3Ampg21%3A002%3Aa0030>>.

⁵⁷ “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.

er in die tijd bestond. Het valt echter niet met zekerheid vast te stellen uit primaire- en secundaire bronnen of er inderdaad zoveel onderwijsfilms door buitenlandse bedrijven werden geproduceerd. Ook valt er niet te herleiden of dit dan zou betekenen dat de Nederlandse schoolbioscopen voornamelijk buitenlandse onderwijsfilms vertoonden in hun lesprogramma's. Het is een feit dat er wel eens buitenlandse films werden vertoond in de schoolbioscoop, bijvoorbeeld de bovengenoemde films over rubber en rijst van Pathé en de kunstfilm *L'Oiseau Bleu* oftewel *De Blauwe Vogel*. Of dit het merendeel van de onderwijsfilms uit de programma's van de schoolbioscoop betrof, valt echter niet vast te stellen uit de bronnen.

Lesprogramma's in de Schoolbioscoop

Een lesprogramma van de Nederlandse schoolbioscoop nam over het algemeen anderhalf uur in beslag, inclusief een korte pauze.⁵⁸ Tijdens dit lesprogramma werden gemiddeld twee à drie films vertoond: het liefst één op het gebied van aardrijkskunde, één op het gebied van natuur en één film over industrie, aldus David van Staveren.⁵⁹ De les in een schoolbioscoop werd bijna altijd met een korte ontspanningsfilm afgesloten, dat uit "een onschuldig grapje, of een aardig dieren- of sportfilmpje" bestond⁶⁰, zoals de film *Kerstvertelling* (1920).⁶¹ De ontspanningsfilm wordt nauwelijks genoemd als het gaat over de Nederlandse onderwijsfilm, terwijl Van Staveren dit een onmisbaar onderdeel van een lesprogramma van de schoolbioscoop vond. Dit diende volgens hem namelijk ter afsluiting van het harde leren tijdens de filmvoorstelling.⁶²

De Gemeentelijke Schoolbioscoop in Den Haag organiseerde regelmatig lesseries met een thema. Een voorbeeld hiervan is de les over tuberculose, waar de krant *Het Vaderland* van 16 mei 1926 over schreef. De les begon met een inleiding door directeur David van Staveren over tuberculose, waar een spreker verder op in ging en voorwerpen bij toonde. Vervolgens werd de film *Achter de Wolken Schijnt de Zon* (1925) vertoond, een productie van Willy Mullens en Van Staveren. Elk kind kreeg na afloop van de voorstelling een boekje over tuberculose mee dat geïllustreerd was met plaatjes uit de film.⁶³ Andere thema's waar de Gemeentelijke Schoolbioscoop een lesserie aan had

⁵⁸ Staveren, van, D. "De Bioscoop en het Onderwijs". p. 20.

⁵⁹ Staveren, D. van. "De Bioscoop en het Onderwijs". p. 20.

⁶⁰ Staveren, D. van. "Haagsche Schoolbioscoop en Lessen voor Volwassenen". *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 26. 15-12-1919. p. 4.

⁶¹ "?". *De Filmwereld: Geïllustreerd Weekblad* 1. 1920. p. 3.

⁶² Staveren, D. van. "De Bioscoop en het Onderwijs". p. 35

⁶³ "Gemeentelijke Schoolbioscoop". *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 16-05-1926. p. 3. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010010315%3Ampg21%3A003%3Aa0081>>.

gewijd waren Argentinië en Egypte.⁶⁴ Ook de Rotterdamse schoolbioscoop hield, bewust dan wel onbewust, wel eens themalessen, bijvoorbeeld met de vertoning van de lesvullende films *De Rijn van Lobith tot aan Zee* (1922) en *De Nederlandse Noordzeevisscherij* (1923). Het onderwerp van de lessen in de Rotterdamse Schoolbioscoop betrof bovendien regelmatig zaken in de nabije omgeving, doordat Van der Wel verantwoordelijk was voor de totstandkoming van veel van deze films.

Het is belangrijk om te benadrukken dat een lesprogramma aanzienlijk kon verschillen per stad en per schoolbioscoop. Dit had er mee te maken dat de directeuren van de Nederlandse schoolbioscopen zelf bepaalden – of in ieder geval een grote invloed uitoefenden op – welke onderwijsfilms een lesprogramma in hun schoolbioscoop zou bevatten. Bovendien gingen directeuren als Van Staveren en Van der Wel zich zoals gezegd bezighouden met de productie van geschikte onderwijsfilms voor hun eigen schoolbioscoop. De onderwijsfilms die hieruit voortkwamen werden ook wel eens in andere schoolbioscopen in het land vertoond, maar de productie was in eerste instantie voor het lesprogramma van de eigen instelling bedoeld.

Deze factoren zorgden ervoor dat de lesprogramma's in de schoolbioscopen zeer van elkaar konden verschillen: er bestond immers geen instantie die de filmprogramma's voor de schoolbioscopen landelijk bepaalde. Het is wel aannemelijk dat de schoolbioscopen vaak en veel dezelfde films vertoonden en met elkaar overlegden over hun lesprogramma, aangezien er in de periode van 1915 tot 1925 een beperkte hoeveelheid goede onderwijsfilms voorhanden was. Er valt echter niet met zekerheid uit de bronnen vast te stellen in hoeverre de lesprogramma's van de Nederlandse schoolbioscopen met elkaar overeen kwamen, omdat het onmogelijk is gebleken een lesprogramma van de Nederlandse schoolbioscopen te achterhalen. De meeste bronnen noemen al niet eens titels van onderwijsfilms uit de schoolbioscoop, laat staan dat zij een lesprogramma publiceerden.

⁶⁴ “Een Film over Argentinië”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 07-04-1923. p. 2. <<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010008393%3Ampg21%3Ap002%3Aa0085>>.

Conclusie

Het doel van dit historisch onderzoek was om meer inzicht te verkrijgen in de Nederlandse schoolbioscopen van circa 1912 tot 1925, de vertoningcontext(en) van deze schoolbioscopen en de onderwijsfilms die er tijdens de voorstellingen vertoond werden. Hiervoor heeft dit onderzoek kranten en tijdschriften uit deze periode en secundaire literatuur over de schoolbioscoop geraadpleegd. Aan de hand van deze bronnen werd het mogelijk te omschrijven wat de schoolbioscoop destijds was, werd het duidelijker hoe de vertoningcontext van de schoolbioscopen was en werd het vertoonde filmmateriaal – de onderwijsfilm – uitgebreid beschreven en onderzocht.

Een belangrijk inzicht dat er in dit paper is opgedaan, is dat de schoolbioscoop in Leeuwarden de eerste van Nederland was, en dus niet de schoolbioscoop in Den Haag. De schoolbioscoop in Leeuwarden bestond met zekerheid al in maart 1918, een aantal maanden voordat de schoolbioscoop in Den Haag officieel zijn deuren opende. Enkele primaire bronnen doen zelfs vermoeden dat de Leeuwardense schoolbioscoop al vanaf 1912 functioneerde als schoolbioscoop. Bronnen tonen namelijk aan dat er vanaf 1912 al regelmatig voorstellingen bestaande uit onderwijsfilms aan klassen en hun docenten werden vertoond in de Leeuwardense Friso bioscoop. Dit waren vermoedelijk al dezelfde soort voorstellingen als later in de schoolbioscoop zouden plaatsvinden, maar vielen toen simpelweg nog niet onder de noemer ‘schoolbioscoop’.

Vervolgens werd er ingegaan op de vertoningcontext van de schoolbioscopen. Door het geven van een algemene omschrijving van de vertoningcontexten van schoolbioscopen is duidelijk geworden dat verreweg de meeste Nederlandse schoolbioscopen niet beschikten over een eigen gebouw, maar een bestaand bioscoopgebouw afhuurden voor bepaalde dagdelen. Hierdoor was de vertoningcontext van de schoolbioscoop in de meeste gevallen zeer gelijkwaardig aan die van een normale bioscoop. Ook kwam er een belangrijk, kenmerkend aspect van de vertoningcontext uit de bronnen naar voren, namelijk de explicatie. Meerdere primaire bronnen toonden aan dat de explicatie iets onmisbaars was bij voorstellingen van de schoolbioscoop, des te meer omdat de onderwijsfilms in de eerste twee decennia van de schoolbioscoop stille films waren die lang niet altijd duidelijk genoeg waren voor de kinderen.

Ten slotte werd nog de onderwijsfilm uitgebreid besproken binnen het onderzoek naar de schoolbioscoop. Veelvoorkomende onderwerpen van de onderwijsfilm werden in dit hoofdstuk benadrukt en aan de hand van de bronnen is er geconstateerd dat het bij de onderwijsfilm draaide om een zo realistisch mogelijke weergave van een bepaald fenomeen in de wereld. Bovendien is de bestaande lijst met onderwerpen van de

onderwijsfilm aangevuld met de – volgens Van Staveren – onmisbare ontspanningsfilm. Ook is er diepgaand op de Nederlandse productie van de onderwijsfilm ingegaan, waarbij belangrijke Nederlandse producenten zijn genoemd. Opvallend hierbij was dat beroemde schooldirecteuren als Van Staveren en Van der Wel ook tot deze producenten gingen behoren, of zich in ieder geval actief gingen bezighouden met de productie van onderwijsfilms voor de schoolbioscoop.

Er zijn allerlei vervolgonderzoeken denkbaar op het gebied van de Nederlandse schoolbioscoop. Zo bracht dit onderzoek meerdere feiten aan het licht die deden vermoeden dat de eerste schoolbioscoop in een andere plaats en tijd ontstond dan tot nu toe werd aangenomen, iets wat in vervolgonderzoek grondiger zou kunnen worden uitgezocht. Tevens zou vervolgonderzoek op het gebied van de onderwijsfilm een interessante stap zijn. Er vallen vermoedelijk nog allerlei nieuwe feiten over de onderwijsfilm in combinatie met de schoolbioscoop te ontdekken, onder andere qua herkomst en programmering. Binnen dit onderzoek is het onmogelijk gebleken om een lesprogramma van een schoolbioscoop te reconstrueren, maar wellicht bestaan er nog ergens oude lesprogramma's van de schoolbioscoop die binnen dit onderzoek niet aan het licht gekomen zijn. Een laatste vervolgonderzoek dat zeer interessant zou zijn is om alle schoolbioscopen vanuit een internationaal perspectief te vergelijken. Het werd duidelijk dat er in het buitenland al vrij snel filmvoorstellingen in de klas werden gehouden, terwijl dit in Nederland in de eerste twee decennia van de schoolbioscoop niet het geval was.

De inzichten die er binnen dit onderzoek zijn opgedaan verschaffen nieuwe en aanvullende informatie over het fenomeen van de schoolbioscoop. Dit historische onderzoek hoopt hiermee een aanleiding te vormen om meer wetenschappelijk onderzoek te verrichten naar de Nederlandse schoolbioscoop. Het is duidelijk geworden dat de schoolbioscoop tot nu toe relatief weinig onderzocht is. De inzichten en feiten die binnen dit onderzoek aan het licht kwamen bevestigden dat er nog veel te ontdekken valt over de verschillende aspecten van de Nederlandse schoolbioscoop. Er moeten nieuwe, aanvullende onderzoeken op het gebied van de schoolbioscoop komen die – net als dit onderzoek – aan de hand van (nieuwe) primaire bronnen meer inzicht helpen te verschaffen in dit historische filmfenomeen.

Bibliografie

Brochures

- Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop en de Ethische Zijde van het Bioscoopvraagstuk*. Tilburg: Drukkerij R.K. Jongensweeshuis, 1925.
- Smeelen, J.W. van. *De Schoolbioscoop Onmisbaar??* Tilburg: Drukkerij R.K. Jongensweeshuis, 1921.
- Staveren, D. van. *De Bioscoop en het Onderwijs*. Leiden: A.W. Sijthoff's Uitg.-Mij, 1919.

Krantenartikelen

- “De Bioscoop in Dienst van het Onderwijs”. *Algemeen Handelsblad*. 06-03-1918.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010653116%3Ampeg21%3Ap009%3Aa0155>>.
- “De Nieuwe Zaal der Gemeentelijke Schoolbioscoop.” *Rotterdamsch Nieuwsblad*. 08-04-1926.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010495318%3Ampeg21%3Ap017%3Aa0258>>.
- “De Schoolbioscoop”. *Leeuwarder Courant*. 08-03-1918.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010601221%3Ampeg21%3Ap005%3Aa0088>>.
- “De School-Bioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 19-05-1920.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010006613%3Ampeg21%3Ap002%3Aa0061>>.
- “Een Film over Argentinië”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 07-04-1923.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010008393%3Ampeg21%3Ap002%3Aa0085>>.
- “Gemeentelijke Schoolbioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 16-05-1926.
<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010010315%3Ampeg21%3Ap003%3Aa0081>>.
- Staveren, D. van. “Slechte en Goede Films”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 08-08-1920.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010006749%3Ampeg21%3Ap002%3Aa0030>>.

- “Uitbreiding Schoolbioscoop Gevraagd”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 18-06-1927.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010010992%3Ampeg21%3Ap001%3Aa0007>>.

- Willink, L. Het Woord in den Schoolbioscoop”. *Het Vaderland: Staat- en Letterkundig Nieuwsblad*. 12-12-1928.

<<http://kranten.kb.nl/view/article/id/ddd%3A010011918%3Ampeg21%3Ap010%3Aa0252>>.

Proefschriften

- Beusekom, A.C.N. van. *Film als Kunst: Reacties op een Nieuw Medium in Nederland, 1895-1940*. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1998.

Tijdschriften

- “De Schoolbioscoop”. *Het Lichtbeeld* 1. 1932.
- “Nederlandse Vereniging voor Wetenschappelijke Films ten Dienste van het Onderwijs”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 3. 15-12-1917.
- “School- en Jeugdbioscopen”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 39. 15-02-1921.
- Staveren, D. van. “Haagsche Schoolbioscoop en Lessen voor Volwassenen”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 26. 15-12-1919.
- Tideman, E. “De Beteekenis van Films als Leermiddel”. *Vragen van den Dag: Maandschrift voor Nederland en Koloniën* 3. 01-01-1926.
- “Uitbreiding van het Nationaal Technisch Scheepvaartkundig Museum te Rotterdam. *De Ingenieur: Orgaan van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs* 48. 02-12-1922.
<<http://tijdschriften.kb.nl/nl/view/index/query/schoolbioscoop/coll/dts/image/dts%3A2974070%3Ampeg21%3A0010/page/2/maxperpage/10/sortfield/dateasc>>.
- “?”. *De Filmwereld: Geïllustreerd Weekblad* 1. 1920.
- “?”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 45. 15-09-1921.
- “?”. *Maandblad voor de Bioscoop-Commissies* 46. 15-10-1921.

Websites

- “‘De Bioscope-Quaestie’ en de Schoolbioscoop”. *Film in Nederland*. 18-10-2011.

<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/de-%E2%80%98bioscope-quaestie%E2%80%99-en-de-schoolbioscoop>>.

- “Filmfabriek Hollandia en de Schoolfilm”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.
<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/filmfabriek-hollandia-en-de-schoolfilm>>.
- “Onderwijsfilms”. *Film in Nederland*. 12-04-2012.
<<http://www.filminnederland.nl/filmgeschiedenis/onderwijsfilms>>.

Wetenschappelijke Artikelen

- Berkel, E. van. “Onderwijsfilm: Domein van Pioniers en Doordouwers”. *Lessen 2* (2009) : 13-18.
<<http://www.onderwijsmuseum.nl/assets/Image/CONT/2/200902lessencompleet.pdf>>.
- Blom, I.L. en Dooren, I. van. ““Ladies and Gentleman, Hats Off Please!”: Dutch Film Lecturing and the Case of Cor Schuring”. *Iris 22* (1996): 81-101.
- Hogenkamp, B. “De Schoolbioscoop”. *Skrien 140* (1985): 42-45.
- Paalman, F. “Een Kwestie van Betrokkenheid: Films van de Gemeentelijke Schoolbioscoop in Rotterdam, 1920-1933”. *Lessen 2* (2009): 19-22.
<<http://www.onderwijsmuseum.nl/assets/Image/CONT/2/200902lessencompleet.pdf>>.

Foto's voorblad afkomstig uit: Hogenkamp, B. “De Schoolbioscoop”. *Skrien 140* (1985). p. 44.